
III. Hodnoty a ich prejavy v dejinách Axiology and Historical Evidence

DOI 10.31168/0434-3.3.1

III. 1. Memetika ako prejav kultúrnej komunikácie⁵³

V predkladanom príspevku sa pokúsime demonštrovať vývin vybraných fragmentov kultúrnej pamäti spoločenstva sídliaceho v geograficko-areálovom ohraničení pomoranského a rujanského kultúrneho okruhu na území severného Nemecka a časti severného Poľska. Tento priestor, ktorý bol ešte v 12. – 13. storočí pokrytý slovanskými sídlami, je známy i vďaka historicky a archeologicky doloženým kultovým sídlam, prinášajúcim dôležité poznatky o slovanskej predkresťanskej religiozite. K najvýznamnejším kultovým centrom o. i. patril chrám na myse Arkona v severovýchodnej časti ostrova Rujana,⁵⁴ v ktorom sa nachádzala svätyňa božstva Svantovíta s nadregionálnym významom a vplyvom.

Napriek postupnej silnejúcej germanizácii daného geograficko-kultúrneho priestoru možno hovoriť o utvorení špecifického kultúrneho amalgámu stôp predovšetkým germánskeho a slovanského elementu, ktorý sa v kultúrnej pamäti regionálneho spoločenstva a jeho folklóre dochoval, žiaľ, len v nemeckom jazyku.

Vychádzať v tejto súvislosti budeme z dostupného pramenného materiálu historických kroník, naratívneho folklóru (povestí, paremií), etnografických, právnych štúdií či archeologických správ. Pozornosť zame-

⁵³ Štúdia patrí k výsledkom riešenia projektu Jazykové a etnokultúrne procesy späté s tradičnými a netradičnými hodnotami v slovanskom kontexte/Linguistic and Ethnocultural Dynamics of Traditional and Non-traditional Values in the Slavic World (RUS_ST2017- 472). Program ERA.Net.RUS Call 2018 (# 472–LED-SW).

⁵⁴ Rujana je severonemecký ostrov spadajúci do správy spolkového štátu Meklenbursko-Predné Pomoransko (nem. Mecklenburg-Vorpommern). Arkonský chrám bol zničený v roku 1168 vpádom dánskeho vojska pod vedením kráľa Valdemara I., ostrov bol následne v priebehu 12. a 13. storočia postupne germanizovaný.

riame na motivickú konfiguráciu kameňa⁵⁵ ako kultúrneho artefaktu *par excellence* a konkrétnych hodnotových efektov, ktoré sa mu v kultúrnej pamäti spoločenstva dlhodobo pripisovali.

Za metodický rámec takéhoto nazerania sme si zvolili teóriu memetiky, ktorej noetickou súčasťou môže byť tematólogia ako náuka o literárnych témach, motívoch a javoch v procese literárnej komunikácie vo vybranom časopriestore. Memetika sa ako živo diskutovaná metodická teória objavila v anglo-americkom priestore a vzhľadom na svoj pokus o koncepčné vytvorenie nového modelu skúmania evolúcie kultúry si aj v kontinentálnej Európe našla ohlas.

Princípom tejto teórie je interpretácia kultúry z hľadiska genetiky. Základnou stavebnou jednotkou je mém vystupujúci ako kultúrny ekvivalent genetickej informácie, ktorý sa rovnako ako gén nutne šíri imitáciou a mnohonásobnou opakovanou replikáciou, teda vytváraním vlastných kópií. Memetika predpokladá, že mém ako kultúrna informačná jednotka je obsiahnutý v ľudskej myslí či v artefaktoch ľudskej činnosti (podľa Zipes, 2006, 4; Blackmore, 1998), pričom môže zahŕňať i náboženské, vedecké idey, no i samotné rozprávanie a tradovanie príbehov. Na základe imitácie a replikácie sa tieto kultúrne jednotky dostávajú do ďalších vzájomne komunikujúcich myslí, vďaka čomu zabezpečujú dynamické podávanie informácií, poznatkov, očakávaných foriem správania i hodnôt spoločenstva z jednej generácie na ďalšiu.⁵⁶

Mémy sa replikujú, bojujú o svoje miesto v ľudskom mozgu. Aby mém prežil v procese dlhodobej kultúrnej transmisie, založenej na replikáciách a prípadných rekonfiguráciách, ktoré sú kľúčovým predpokladom vývinu špecifických foriem ústnej folklórnej tradície, spája sa s ďalšími pamäťovými jednotkami – vytvára si a rozširuje kópie, môže sa sformovať do tzv. mémových komplexov (memplex), označujúcich skupinu mémov, ktoré uľahčujú replikáciu a môžu byť prirovnávané k žánru (k tejto téme pozri aj Golema, 2013, 19-20). V prípade, že tieto majú význam pre spoločenstvo komuniku-

⁵⁵ Rolu kameňa vo svetových náboženstvách komentoval o. i. religionista Mircea Eliade (1998, 14), podľa ktorého je kameň vhodným príkladom hierofanie (manifestácie/spredmetnenia posvätného). Kameň sa neuctieva ako kameň sám o sebe, ale ako hierofania, napriek tomu však kameň neprestáva byť sám sebou, t. j. naďalej má účasť na svojom kozmickom svete.

⁵⁶ Americký literárny vedec a odborník na ústnu slovesnosť Jack Zipes (2006, 5) konštatoval, že vhodným príkladom aplikácie memetickej teórie je rozprávka.

júcich myslí, pravidelne sa pri vhodných príležitostiach opakujú v rôznych podobách – v naráciách, rituáloch, gestách, symbolických aktoch a i.

Samozrejme, nemožno predpokladať, že eventuálna dlhodobá replikácia a imitácia mémov v kultúrnej pamäti vybraného spoločenstva ostane uchovaná v nevariovej podstate. S. Blackmore (1998) úspešný evolučný proces symbolickej transmisie (memetický proces) podmieňuje splnením troch základných podmienok, vďaka ktorým mém vystupuje ako skutočný replikátor. Tieto podmienky sú:

- heredita (v princípe ide o spôsob kopírovania foriem a detailov konkrétneho správania alebo úkonu),

- selekcia (kultúrna pamäť neobsiahne všetky informácie, len niektoré z nich uchováva v replikačnom procese),

Zmienka o type a podobe regionálnych súdov, ktoré používali pódia, v meste Bergen sa nachádza napríklad v spisoch rujanského právnika Matthäusa Normanna (neznáme – 1556) *Wendisch-Rügianischer Landgebrauch* zo 16. storočia (dostupný v neskoršej redakcii Thomasa Heinricha Gadebuscha 1777, 199)

- napokon variácia. Podľa tohto princípu sa mémy môžu kopírovať aj s chybami alebo istými posunmi oproti pôvodnej štruktúre.

Naznačené javy sa pokúsime rekonštruovať na príklade kultúrneho artefaktu kameňa v pomoranskom kultúrnom okruhu, ktorý sa stal reprezentantom významnej spoločenskej hodnoty spravodlivosti a práva, prezentovanej najmä v obraze spoločensky záväzných (rituálnych) prisah a výkonu súdnej moci. Kameňom sa tu totiž môže právo symbolicky dosahovať, stvrdzovať, no kameň sám o sebe môže vystupovať aj ako metaforicko-metonymické stelesnenie práva, spravodlivosti či vlády na vymedzenom území.

Napriek tomu, že obraz kameňa je v kultúre bohato rozvinutý a diferencovaný, jeho významové spojenie s predstavou spoločenskej spravodlivosti, výkonu práva a vlády sa v danom regióne v podobe výnimočného štruktúrneho mému šírilo v ľudských myšliach naprieč dejinami. Vo zvolenom geografickom areáli „slovanského“ Pomorania máme k dispozícii najstaršiu známu písomnú zmienku o skladaní prisah pri kameňoch v *Slovanskej kronike (Chronica Slavorum)* Helmolda z Bossau⁵⁷ z 12. storočia:

⁵⁷ Helmold (okolo 1120 – 1177) bol diakonom a po roku 1156 kňazom v Bossau na území dnešného spolkového štátu Šlesvicko-Holštajnsko (nem. Schleswig-Holstein) v severnom Nemecku. Jeho dielo *Slovanská kronika (Chronica Slavorum)* vzniklo asi v roku 1167 a stalo sa cenným zdrojom informácií o slovanských sídlach a kultoch v Pomoransku, hoci sa v značnej miere inšpirovalo staršou kronikou Adama Brémskeho pred roku 1076.

„*Et ihibiti sunt Sclavi de cetero iurare in arboribus, fontibus et lapidibus, sed offerebant criminibus pulsatos sacerdoti, ferro vel vomeribus examinandos.*“ (Citované podľa *Helmoldi presbyteri Chronica Slavorum*, Lib. I, 83; 1868, 168.)⁵⁸

Zo zachovaných písomných pamiatok (týkajúcich sa najmä slovanského osídlenia) v Pomoransku a na ostrove Rujana tiež vyplýva, že kameň ako znak výkonu práva sa podľa zaužívaných zvyklostí „memeticky“ vniesol do symbolického aktu potvrdzovania dohôd či zmlúv medzi ľuďmi so záväznou platnosťou. V tejto súvislosti sa cenná zmienka vyskytuje v kronike *Gesta Danorum* (*Činy Dánov*) od Saxa Grammatica⁵⁹ z 13. storočia, podľa ktorého Slovania zvykli kameň hádzať do vody na znak symbolického uzavretia prísahy a priznania záväznej zodpovednosti za jej naplnenie. Podľa menovaného letopisca Slovania verili, že ak dohodu/prísahu či inú formu zmluvného (právneho) dohovoru niektorá zo strán nespĺní, vinník klesne do vody ako kameň:

„*A quo oblationem suam liquida fide prosequi rogatus, pognoris loco lapillum se aquae iniecturum asseruit. Siquidem icturis foedus barbaris religioni erat calculum in undas conicere seque, si pacto obviam issent, mersi lapidis exemplo perituros orare.*“ (Citované podľa Dynda, 2017, 196)⁶⁰

V procese medzigeneračnej kultúrnej komunikácie sa informácia o kameni ako mieste spravodlivosti uchovala v celoeurópskom rozmere,

⁵⁸ „A bylo Slovanům zakázáno přísahati napříště při stromech, studánkách a kamenech, ale přiváděli obžalované ze zločinů knězi, aby je vyšetřoval železem nebo rádlý.“ (preklad podľa Helmolda kněze Buzovského *Slovanská kronika*, Karel Vrátný, 1947, 130)

⁵⁹ Saxo Grammaticus (pravdepodobne 1150 – 1220) bol dánskym kronikárom a sekretárom lundského arcibiskupa Absalona. O pôvode kronikára sa nezachovalo mnoho informácií. Jej známy ako autor kroniky *Činy Dánov* (*Gesta Danorum*), zloženej zo 16 kníh a dokončenej zrejme po roku 1208. V 14. knihe sa venuje historickým udalostiam v rokoch 1134 – 1178, pričom sa dotýka aj vojenských konfliktov medzi Slovanmi na Rujane a Dánmi v 12. storočí vrátane zničenia Svantovitovej modly v arkonskom chráme.

⁶⁰ „Byv požádán o záruku upřímnosti svého požadavku, zaštil se na místo přísahy vhozením kamínku do vody. Bylo totiž zvykem barbarského náboženství věštit vrháním losů do vln a modlit se, ať zahynou jako potopený kámen, kdyby byla přísaha porušena.“ (Preklad citovaný podľa Dynda, 2017, 196)

príčom sa vniesla i do presvedčenia, že niektoré kamene môžu byť tiež azylovým miestom, t. j. miestom právnej istoty a osobnej nedotknuteľnosti. Na území Nemecka sú niektoré takéto kamene známe aj pod názvom „Freisteine/Freistätte“. V tejto podobe sa obraz kameňa vyskytuje napríklad v právnych dokumentoch a textoch normatívnej literatúry, ale jej odraz na seba upozorňuje aj vo folklóre – známe je ich použitie napríklad v detských hrách (podľa Künßberg, 1952, 63- 64).

Nemecký právny historik Eberhard, Freiherr von Künßberg (1936, 90-91) konštatoval, že presvedčenie o azylovej symbolickej moci niektorých miest mohlo byť tak hlboko zakorenené v pamäti spoločenstva, že v niektorých regiónoch ostalo v pamäti aj napriek zničeniu daného miesta. Analogickú funkciu kameňa ako kultúrneho artefaktu memeticky súvisiaceho s prisahami, výkonom súdnej moci a i. v ďalších častiach slovanského kultúrno-jazykového priestoru (predovšetkým v stredovekom Poľskom a Českom kráľovstve, taktiež však aj na území rakúskeho Korutánska) s odkazmi na stredoveké kroniky naznačil najmä poľský vedec Leszek P. Ślupecki (1994, 170).

V dostupných prameňoch folklórnych povestí regiónu Pomoranska a Rujany sa nachádza niekoľko vzácnych zmienok týkajúcich sa právnej funkcie kameňov, ktoré vo svojich zberoch zaznamenali regionálni etnológovia a folkloristi. Zberateľ folklóru Alfred Haas (1860 – 1950) vo svojej zbierke uvádza povesť, v ktorej sa tematizuje kameň v symbolickom význame ako artefakt určený na rituálne prisahy kráľom počas ich intronizácie, pričom sa zároveň stáva „iniciačným“ priestorom na skúšku ich odvahy a ušľachtilých vlastností:

„Der höchste Punkt der Kreidefelsen an der Ostküste Jasmunds heißt der Königsstuhl, ein Name, welcher höchst wahrscheinlich der hohen, imponierenden Lage des Felsens verdankt wird. [...] Die älteste Sage ist wohl die, nach welcher in alten Zeiten den Königen der Insel auf dem Königsstuhl gehuldigt worden ist, wobei sie auf einem hohen, von Erde künstlich errichteten Stuhle gesessen haben sollen. Man erzählt, die Rügianer hätten damals ihre Könige selbst gewählt, aber nur den kühnsten dazu genommen, und zum Beweise der Tapferkeit hätten sie verlangt, daß der König von der Uferseite her den Stuhl besteigen müsse. Darauf beruht die alte, noch jetzt von vielen geglaubte Überlieferung, daß künftig ei-

*ner, der von der Seeseite her den Königsstuhl ersteige,
Herr des Landes werden solle.“ (Citované podľa Haas,
1903, 181)⁶¹*

Zaujímavú zmienku, ktorá demonštruje „memetickú“ štruktúru kameňa v spojení s prisahou či záväzným dohovorom podľa živého presvedčenia kultúrnych nositeľov v ľudovom prostredí, vhodne zapadajúcu do nastolenej interpretačnej schémy, sme našli aj v zbierke povestí nemeckého folkloristu Ulricha Jahna (1861 – 1900). Kameň sa v uvedenom príbehovom sujete poetizuje ako artefakt potrebný na symbolické potvrdenie magickej dohody medzi ľuďmi a nadprirodzenými bytosťami, pričom sa tu celkom jasne zdôrazňuje, že bez jeho použitia dohoda nemôže byť úspešne naplnená:

*„Bei dem Dorfe Buschmühl, im Demminer Kreise,
liegt ein Bruchwald, in welchem sich ein großer Stein
befindet. Unter diesem Felsblock geht ein Loch bis zu
den Wohnungen der Unterirdischen oder Haiducken,
wie sie die dortigen Bauern nennen, hinein. Man fürchtete
die kleinen Leute sehr, denn sie waren schlimme
Diebe und stahlen besonders gern das Korn von den
Feldern. [...] Einst, als sie wieder so schlimm auf den
Äckern gehaust hatten, gingen die Bauern des Nachts
mit einer alten Frau, welche das Bannen verstand, zu
dem Steine und warteten ab, bis die Haiducken das
Loch verlassen hatten. Darauf sprach die Frau ihren
Zaubersegen [...]. Der gefangene Haiduck sträubte
sich aber zu folgen und zerrte so lange, bis ihm der
Bart ausgerissen und er dadurch wieder in Freiheit*

⁶¹ „Najvyšší bod kriedových útesov na východnom pobreží Jasmundu sa volá Kráľov stolec, meno, ktoré celkom iste vďaka vysokej, úctyhodnej polohe útesu. [...] Najstaršia povest' je tá, podľa ktorej sa za starých čias na Kráľovom stolci skladali prisahy kráľom ostrova, zatiaľ čo tí vraj sedeli na vysokom, umelo vytvorenom stolci. Hovorí sa, že Rujanci si vtedy volili svojich kráľov sami, ale len toho najodvážnejšieho a na dôkaz jeho smelosti od neho žiadali, aby na stolec vystúpil zo strany, kde je breh. Na tom sa zakladá ešte i dnes známy príbeh, že v budúcnosti len ten, čo na stolec vystúpi od mora, môže byť pánom ostrova“ (prekl. E.G.). Nemecký etnológ a historik Alfred Haas pri tejto verzii odkazuje na ústne podanie v Jasmunde na Rujane a záznam folkloristu Temmeho.

gekommen war. [...] Den folgenden Abend kam er darum zu dem betreffenden Bauern und bat ihn um den ausgerissenen Bart. Der wies ihn aber hart zurück; erst den Abend darauf [...] erklärte er sich mit der Auslieferung einverstanden, wenn die Unterirdischen dafür das Stehlen unterlassen wollten. Der Haiduck sagte sofort zu, bat aber zugleich, der Bauer möge den Bart auf einen bestimmten Stein im Bruch legen, sonst helfe ihm die Sache gar nichts. [...] Auch haben die Haiducken Wort gehalten und das Kornstehlen seitdem völlig unterlassen.“ (Citované podľa Jahn, 1999, 69-70)⁶²

Významné miesto kameňa v otázkach spoločenského práva a spravodlivosti sa zračí aj v niektorých prísloviach a porekadlách s právnym významom, ktorých pôvodná sémantická línia je dnes už zväčša neznáma. Podľa rujanskej etnologičky Dr. I. Schmidtovej (pozri Schmidt, 2012, 14; Schmidt, 2002, 66) na spomenutý významový fragment kameňa zachovaný v kultúrnej pamäti spoločenstva z oblasti Pomoranska a Rujany priamo odkazujú tieto typy frazém, ku ktorým však nájdeme priame formálne i významové paralely i v iných slovanských (či neslovanských) jazykoch, napríklad „*hard as ‘n Steen*“ [„tvrdý ako kameň“, t. j. veľmi tvrdý], „*Dar feel mi ‘n Steen vom Harten*“ [„Spadol mi kameň zo srdca“], „*Dat mag ‘nen Steen jammern*“ [„To môže bedákať kameň“ – vo význame to si zaslúži ľú-

⁶² „Pri dedine Buschmühl, v kraji Demmin, leží močaristý les, v ktorom sa nachádza veľký kameň. Pod týmto kameňom je diera vedúca k príbytkom podzemných ľudkov alebo hajdukov, ako ich volali miestni sedliaci. Veľmi sa týchto malých ľudí obávali, boli to totiž zlí zlodeji a obzvlášť radi kradli zrno z polí. [...] Raz, keď znovu tak zle vyčíňali na poliach, išli v noci sedliaci s jednou starou ženou, ktorá sa vyznala v kliatbach, k tomu kameňu a čakali, kým hajdukovia opustia dieru. Vtedy žena hovorila svoje zaklínadlá. [...] Chytený hajduk sa vzpiera a trhal tak dlho, kým si nevytrhol bradu a nedostal sa na slobodu. [...] Nasledujúci večer preto prišiel k dotyčnému sedliakovi a prosil ho o svoju odtrhnutú bradu. Ten ho ale tvrdo odmietol; až k večeru [...] mu ju sľúbil vrátiť, ak podzemní ľudkovia za to nebudú viac chcieť kradnúť. Hajduk to hneď prislúbil, pritom ho však požiadal, aby tú bradu položil na kameň v močiari, inak by mu celá vec vôbec nijako nepomohla. [...] Aj hajdukovia dodržali slovo a kradnutie zrna úplne zanechali.“ (prekl. L.G.)

Citovaná verzia pochádza z priameho ústneho zápisu z obce Meesinger v regióne Demmin v Meklenbursku/Prednom Pomoransku. Žiadne ďalšie informácie nie sú k dispozícii.

tosť], „*Up'n breeden Steen staan*“ [„Stáť na širokom kameni“ – používané v kostole pri dávaní manželského sľubu].⁶³

Podľa I. Schmidt (2012, 14) do tejto kategórie patria aj parémie ako napríklad „*jemand klagt zum Steinerweichen*“ [žalovať/plakať, až sa obmäkčí kameň]⁶⁴ alebo „*auf einem heißen Stein stehen*“ [stáť na horúcom kameni]. Zaujímavý je tiež výrok: „*Ich stoße dich an diesen Stein, Du kehrest zu Vater und Mutter nimmer heim.*“ [Vrhnem ťa na tento kameň, nevrátiš sa viac domov k otcovi ani matke.] Tento stredoveký výrok v minulosti vyslovoval sudca, symbolicky vrhnúc na kameň odsúdeného za nejaký trestný čin s trestom vyhnania z obce a spoločenstva (podľa Schmidt, 2012, 14).

V tejto súvislosti je veľmi dôležité poukázať na etnografické a právno-antropologické zmienky, podľa ktorých kamene slúžili o. i. aj ako miesta zasadnutia a konania súdov. Nemecký právny historik Eberhard von Künßberg (1936, 95-96) konštatoval existenciu tzv. *Dingstätten*,⁶⁵ na

⁶³ I. Schmidt (2012, 14), odvolávajúc sa na slovníkové dielo Platt-deutsches Wörter-Buch: nach der alten und neuen Pommerschen und Rügischen Mundart [Dolnonemecký slovník: podľa starého a nového pomoranského a rujanského nárečia] nemeckého historika, jazykovedca a právnika Johanna Carla Dähnerta (1719 – 1785) z roku 1781, do skupiny tzv. právnych fráz zaraďuje i ustálené spojenie „bei Stein und Bein schwören“ [doslovne „prisať pri kameni a nohe“]. Domnievame sa však, že toto spojenie do menovanej tematickej kategórie nepatrí. Podľa výskumov historickej lingvistiky a frazeológie, ktorých výstupom je projekt „OLdPhras : Deutsche Sprichwörter und Redewendungen im Sprachwandel. Online-Lexikon zur diachronen Phraseologie des Deutschen in neuhochdeutscher Zeit“ [OLdPhras : Nemecké príslovia a idiómy vo vývine jazyka, Online-lexikón k diachrónej frazeológii nemčiny v novom spisovnom období], sa spojenie „Stein und Bein“ [kameň a noha] preukázateľne nachádza v písomných textoch len od 16. storočia. Takéto spojenie sa navyše vneslo do celého radu ďalších ustálených výrazov, ktoré nesúvisia s vyššie zmienenu tematickou líniou, napríklad Stein und Bein jammern, Stein und Bein frieren, Stein und Bein leugnen [bedákať na kameň a nohu, mrznúť na kameň a nohu, zapierať na kameň a nohu]. To dokladá, že spojenie „Stein und Bein“ má skôr obrazný význam zosilnenia, prípadne špecifickej rytmizácie výpovede. (Bližšie podľa https://www.oldphras.net/olui/result/Form_Ad0552_2/; citované dňa 10. 10. 2019)

⁶⁴ Prípadne tiež formálny variant so zachovaným významom: „Es kann einen Stein erweichen“ [Môže to obmäkčiť kameň].

⁶⁵ Samotný pojem Ding- alebo Thingstätte vychádza zo starogermánskeho tvaru thing a indoeurópskeho koreňa *ten vo význame ťahať, naťahovať. Slovo označovalo spoločné zhromaždenie všetkých rovných a mohlo odkazovať na dávnejšie miesta kultu alebo na miesta s nejakým výrazným prírodným špecifikom, pričom podstatnú úlohu tu mal práve kameň. „Ding“ – staronem. thing (8. Jh.), stredoveké nem. dinc, staroangl. a staronord. þing, švéd. ting; gót. þeihs a staroír. tan (čas) – je označením pre (súdne) zhromaždenie s neskorším po-

ktorých sa konali poradné zhromaždenia a súdy pod holým nebom. Okolo týchto miest sa symbolicky vyčleňoval kruh, do ktorého nesmel vstúpiť nikto nezasvätený a v ktorého strede sa nachádzal kameň (kamenný násyp), prípadne drevený stĺp. Takto vyčlenený priestor sa chápal ako magicky posvätený a bezpečný pred zásahmi vonkajšieho prostredia.

Pomoranský folklór zachoval povesti viažuce sa na symbolické použitie kameňa ako možného miesta súdov alebo poradných zasadnutí. Pravdepodobne najznámejšiu verziu, v ktorej sa explicitne zdôrazňuje viera v posvätnosť a nedotknuteľnosť tohto miesta, vo svojej zbierke zachytil Alfred Haas pod názvom „*Der Steinsatz von Nobbín*“ [Kamenný val pri Nobbine]:

„Unmittelbar an der Ostküste der Halbinsel Wittow, in der Nähe des Dorfes Nobbín, befindet sich hoch oben am Ufer ein uraltes Denkmal, welches gewöhnlich der Steinsatz von Nobbín heißt. Es ist entweder ein altes Hünengrab oder bezeichnet eine Ting- oder Gerichtsstätte. Der Platz ist von jeher ein geheiligter gewesen, und niemand hat es gewagt, die Stätte mit dem Pfluge oder der Hacke aufzureißen. Nur einmal ließen sich ein paar Leute, welche dort ein Feuer gesehen hatten, verlocken, an der Stelle nach Geld zu graben. Allein die Strafe folgte sogleich: noch in derselben Nacht starben alle eines plötzlichen Todes.“ (Citované podľa Haas, 1903, 78.)⁶⁶

sunutým významom vec, záležitosť, stav. Rovnaký etymón sa spája i s lat. tempus (časový úsek). Západogermánsky a severogermánsky pojem *þenga- označoval ľudové zhromaždenie všetkých slobodných rokovujúcich o vojne, mieri, voliacich vodcu či kráľa a vyslovujúcich právne rozhodnutia. Už v období Franskej ríše pojem thing označoval súdne zhromaždenie, ktoré sa uskutočňovalo v konkrétnom čase a priestore. (Spracované podľa Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache DWDS [Digitálny slovník nemeckého jazyka], dostupné online: <https://www.dwds.de/wb/Ding#2>; Citované dňa 10. 10. 2019)

⁶⁶ „Bezprostredne na východnom pobreží polostrova Wittow, v blízkosti dediny Nobbín, nachádza sa vysoko hore na brehu prastarý pomník, ktorý sa obvykle volá kamenný val pri Nobbine. Je to buď starý obrí hrob, alebo označuje snemové či súdne miesto. Od nepamäti je to posvätné miesto a ešte nikto sa neodvážil narušiť ho pluhom alebo motykou. Len raz sa nechalo pár ľudí, ktorí tam videli oheň, zväbiť k tomu, aby na tom mieste kopali zlato. Potom ale hneď nasledoval trest: ešte v tú noc všetci zomreli náhlou smrťou.“ (prekl. Ľ.G.)

Niektoré známe sudcovské kamene (*Dingstätten*) sa tu postupne dostávali do súvisu s kamennými sochami tzv. Rolandov, pri ktorých sa uzatvárali prísahy a dohadovali zmluvy, zabezpečovalo sa presadzovanie noriem spoločenského poriadku, hoci primárny význam Rolandových sôch súvisel najmä s mestskými trhovými právami a privilégiami.⁶⁷ Tieto kamenné sochy a miesta, na ktorých sochy stáli, boli zväčša ohraničené od okolitého profánneho priestoru plotom alebo iným typom symbolickej hranice.

Kvôli svojej funkcii a nejasnému pôvodu sa s nimi v kultúrnej pamäti spoločenstva a napokon aj v samotnej historiografii celkom pochopiteľne spájali rôzne (mýtizujúce) teórie vzniku. Objavili sa názory, podľa ktorých mohli symbolizovať sv. Maurícia (Teioduta), prípadne švédskeho mýtického obra známeho ako Ture Lång (podľa Künßberg, 1936, 111-112).

Na Rujane sa súdny kameň podľa A. Haasa uchoval v podobe toponyma Sündenberg, ktoré údajne vychádza z tvaru „*sandu*“, označujúceho súd, rozsudok (porov. staroslovan. **sodъ* vo význame súd/rozsudok, názor). S oporou o tvrdenie etnologičky I. Schmidt (2012, 38) konštatujeme, že nie je možné jednoznačne pramenne preukázať, či sa na danom mieste v minulosti nachádzalo kultové miesto ani či sa tu uskutočňovali sudy.⁶⁸

Vzhľadom na fakt, že v minulosti bolo zvykom zdobiť takéto sochy listovými korunami, interpretovali sa v historiografii aj ako slovanské pohanské božstvo Jarovít, ku ktorého hlavným symbolickým atribútom podľa folklórnej tradície patrila analogická koruna z listia. Je prirodzené, že takéto názory treba vnímať s náležitým skepticizmom. Zaujímavé však

⁶⁷ Podľa R. Béringuiera (1890, 1) prvé zmienky o Rolandoch siahajú do prvej polovice 14. storočia, pričom ich rozšírenie kopíruje zväčša šírenie saského a durínskeho práva. Je potrebné dodať, že postupný prerod symbolickej funkcie sudcovských kameňov na Rolandov v kultúrnej pamäti spoločenstva automaticky neznamená, že všetky známe sudcovské kamene sa transformovali takýmto spôsobom. (Béringuier, 1890, 22) Je však celkom evidentné, že na niektorých územiach Rolandovia symbolizovali skôr súdnu a právnu moc, čo znamená, že ich súvis s kameňmi práva bol v kultúrnej pamäti uchovávaný a aktualizovaný.

⁶⁸ V historiografii zarezovalo i presvedčenie kladúce tieto sochy do súvisu s tajomnými postavami Joduta (Jeduta), ktoré sa vniesli i do lokálnej toponymie – daný tvar sa totiž zachoval v toponymách pravdepodobne označujúcich miesta dávnych kamenných súdov alebo popráv, napríklad Jodutenberg v Dolnom Sasku či Jedutensteine a i., čo však, samozrejme, nie je možné presvedčivo potvrdiť (bližšie podľa Maisel, 1992, 275).

je, v mestečku Wolde v regióne Meklenburska a Pomoranska sa Rolando-va kamenná socha práva a spravodlivosti znázorňovala ako sv. Juraj, pričom bola symbolom sakrálneho bezpečného miesta, t. j. azylu (*Freistätte*). (Bližšie podľa Künßberg, 1936, 113-114) O priamom významovom súvisi Jarovíta so sv. Jurajom ako jeho možnou kresťanskou substitúciou v tomto prípade však možno len špekulovať.⁶⁹

Významný archeologický nález, dokladajúci existenciu sudcovského kameňa (respektíve kameňa, na ktorom pravdepodobne stálo pódium pre sudcu, tzv. Stapel), sa nachádza pred miestnym kostolom v meste Bergen na Rujane. Bergen bol miestom najvyššieho súdu v regióne, pretože tam súdil príslušný zástupca kniežat'a (bližšie podľa Schmidt, 2012, 18).⁷⁰

I. Schmidt (2002, 23) v tejto súvislosti pripomína, že v lokálnej toponymii sa zachovalo niekoľko dôležitých stôp odkazujúcich na existenciu posvätných miest (vrátane kameňov) v spojení s prítomnosťou slovanského živlu – predovšetkým prostredníctvom zachovaného koreňa „*svent*“, ktorý sa spája s najvýznamnejším historicky doloženým, najvyšším sakrálnym božstvom regiónu, Svantovítom, ku ktorého kultovej symbolike patrila aj výkon vlády (práva) a udržiavania spoločenského poriadku. Napríklad tu možno nájsť tzv. Swantevitstein (Svantovítov kameň), pri Jasmunde sa nachádza tzv. Swentekahs – ide o kamenný blok vo vode. Neďaleko vyššie zmieneného mesta Bergen sa vyskytuje jazierko Swantelow, v ktorom sa

⁶⁹ Prienik predkresťanských symbolických prvkov božstva Jarovíta/Jarila, ktorého kult je písomne doložený v pomoranskom sídle Wolgast a v polabskom Havelbergu, do jeho možnej kresťanskej substitúcie v období šírenia kresťanstva, stelesnenej v postave sv. Juraja, podrobne analyzovali najmä V. Ivanov a V. Toporov (1974).

⁷⁰ Kameň ležal asi 4 až 5 metrov južne od miestneho kostola a v súčasnosti je označený informačnou tabuľou a umiestnený na verejnom mieste pred mestským hotelom v Bergen. Zmienka o tomto kameni a naznačenie jeho právnych funkcií sa nachádza aj v diele „*Neue und genaue geographisch-statistisch-historische Darstellungen von der Insel und dem Fürstenthume Rügen: zur nähern und gründlichen Kenntniß dieses Landes, Band 2*“ [Nové a presné geograficko-štatisticko-historické zobrazenia ostrova a kniežatstva Rujana: na bližšie a dôkladné poznanie tejto krajiny, zv. 2] nemeckého historika a geografa Johanna J. Grümbkeho (1771 – 1849), ktorý sa považuje za zakladateľa moderného výskumu regionálnych dejín a geografie Rujany. Vo svojom diele J. Grümbke (1819, 157) uviedol, že spomenutý „Stapel“, príp. staphola, mallus, bol verejne dostupným súdnym miestom pod holým nebom. V prípade nečasu súd zasadal v dome kniežat'a. Súdy sa konali každý piatok a počas nedeľných večerov tak, že sa začali o jednej hodine a skončili sa na ďalší deň v rovnakom čase.

podľa folklórnej povesti dodnes nachádzajú ruiny veľkého zámku zo starodávnych čias, pričom názov sa celkom evidentne mohol viazať na Svantovítov kult v regióne.

Vzhľadom na nedostatok písomných prameňov dnes nie je možné presvedčivo potvrdiť, či dané miesta boli miestami kultu so sakrálnym významom. Z uvedeného však jasne vyplýva, že kultúrna pamäť regiónu si vytvára a uchováva svojskú memetickú významovú štruktúru, v ktorej sa jednotlivé artefakty špecifickým spôsobom spájajú do najrôznejších (motivických) konfigurácií a môžu sa vzájomne ovplyvňovať.

Z Rujany sa napokon zachovali aj poeticky sformované tradície, v ktorých je kameň symbolicky vpletený do záväzného právneho aktu ohlásenia svadby pred verejnosťou či jej symbolického potvrdenia obchádzaním kameňa po zložení manželskej prísahy (tzv. *Brautstein*). Zaujímavú zmienku o záväzných ohláskach na kameni možno nájsť u známeho regionálneho spisovateľa a zberateľa folklóru E. M. Ardnta:

„Es lag nämlich im Mittelalter in Stralsund auf dem Alten Markt ein sogenannter Breiter Stein. [...] Dieser breite Stein hatte weiland gedient wie jetzt die Kanzel zu allerlei feierlichen Ausrufen und Verkündigungen, namentlich, wenn hohe Ehrenstellen in der Obrigkeit besetzt werden sollten, wurden sie dem Volke durch Ausrufungen von jener Stelle bekannt gemacht. Verlöbnisse wurden dort verkündet...“ (Citované podľa Schmidt, 2012, 19)⁷¹

Na tomto mieste možno ešte doplniť, že miesto kameňov v otázkach výkonu verejného práva a spravodlivosti je v Pomoransku pevne zakorenené i v symbolickom používaní kamenných pranierov na výkon trestu po porušení morálnych a právnych spoločenských noriem, najmä však v symbolickom rozhraničovaní priestoru a určení chotárnych alebo iných súkromných či verejných hraníc, pri ktorom sa používali tzv. hraničné kamene.⁷²

⁷¹ „Totiž ešte v stredoveku ležal na Starom námestí v Stralsunde takzvaný Široký kameň. [...] Tento široký kameň kedysi slúžil ako teraz kazateľnica na všetky možné slávnostné oznámenia a vyhlásenia, najmä keď mali byť obsadené vysoké čestné miesta vo vrchnosti, dávali sa ľudu na známosť vyhlásením z tohto miesta. Ohlasovali sa tam zásnuby...“ (prekl. Ľ.G.)

⁷² Z celej Európy vrátane Pomorania sa zachovalo množstvo písomných dokumentov, v ktorých sa tematizujú hraničné kamene, a k nim sa viažucich poetických príbehov s množstvom

Na základe štúdia zachovaných historických písomných pamiatok a prameňov ústnej ľudovej slovesnosti v pomoranskej a rujanskej oblasti – na hraniciach stôp „germánskeho a slovanského“ kultúrneho elementu – sa domnievame, že štruktúrne spojenie kameňa s aspektom spravodlivosti a práva môže byť vhodnou ukážkou dynamiky kultúrnej komunikácie v dlhodobom časovom rozmedzí.⁷³

Nejde tu len o špecifický kultúrny motív, ale skôr o jednotku kultúrnej informácie obsahujúcu významný axiologický aspekt, ktorá sa vzhľadom na svoju dôležitosť pre život spoločnosti šíriala medzi „komunikujúcimi mysľami“ a tendenčne vystupovala v rôznych aktoch spoločenskej (právnej, kultúrnej) praxe.

Tento mém emitovaný v kultúrnej pamäti ľudského spoločenstva pomohol kultúrnym nositeľom ustáliť a podľa potreby nanovo vyvolať a replikovať obraz kameňa ako symbolu spravodlivosti a práva, aby sa tak v medzigeneračnom tradovaní v regióne Pomorania a Rujany jeho symbolická hodnota uchovala až doposiaľ.

Lubomír Gábor

mýtických hrozieb, ktoré nastanú v prípade, že sa symbolicky kameňom vyčlenené hranice posunú alebo inak narušia.

Len na ilustráciu možno uviesť zápis z kompendia pomoranských a rujanských listín, ktoré v roku 1765 vyhotovil J. C. Dähnert, v ktorom sa spomínajú kamene tvoriace hranicu medzi Pomoraním a Meklenburskom:

„Anfänglich soll hinführo die Land=Grenze zwischen Mecklenburg und Pommern ihren Anfang aus dem Salzmeer nehmen, auf dessen Lehm=Ufer dasselbst ein grosser Stein zum Ormaal soll gesetzt werden, [...] bleibt das Ufer nacher Pommern die Landgrenze, und sollen an dem Ufer vor dem Binnensee, wann das Wasser nicht groß und nicht zu klein, ansehnliche Steine gesetzt werden.“ (Citované podľa Dähnert, 1765, 237; dostupné online: http://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/image/PPN788267752/271/LOG_0053/; Citované dňa 10. 10. 2019)

„Na začiatku treba uviesť, že krajinská hranica medzi Meklenburskom a Pomoraním mala začiatok v slanom mori, na ktorého hlinovom brehu má byť umiestnený veľký hraničný kameň, [...] potom ostane breh krajinskou hranicou Pomorania a na brehu pred vnútrozemským jazerom, keď voda nie je vysoká ani príliš nízka, majú byť posadené statné kamene“ (prekl. E.G.).

⁷³ Dostupné historické, literárne a etnografické pramene naznačujú, pochopiteľne, aj iné funkcie kameňov v kultúrnych tradíciách pomorského regiónu. Rozšírené bolo najmä presvedčenie o obetnej funkcii kameňov, tzv. Opfersteine, podľa ktorej sa kamene na vyhradených miestach mali používať na uskutočňovanie rituálnych obetí božstvám. Okrem toho sa s nimi spájajú povery liečebnej mágie. Týmto sa však vzhľadom na cieľ tohto príspevku nevenujeme.